

Er marxistisk økonomi et alternativ? - En analyse af et aktuelt forsøg.

Jørgen Estrup

Økonomisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY. A recent publication on housing problems in Denmark analysed from a Marxian approach has aroused discussion in Danish university circles. This author intends to assess the professed merits of the study and in doing so reconsider the operationality of Marxian economic theory. The book turns out to be unacceptable due partly to a misleading summary way of exposition partly to a defective knowledge of both Marxian and non-Marxian economic theory. Furthermore it discloses a number of inadequacies in Marxian economic analysis when applied to short-term questions of capitalistic economies.

Formålet med denne artikel er dobbelt. På den ene side er det hensigten at analysere et af den senere tids mest omtalte marxistisk-orienterede arbejder om konkrete samfundsproblemer; den pågældende bog omtales jævnligt som et alternativ til den etablerede (borgerlige) økonomiske tænkning, men synes kun i få tilfælde at have været genstand for et nøjere studium; myte eller virkelighed? dette spørgsmål skal undersøges i det følgende. På den anden side fører denne analyse naturligt til betragtninger over det marxistiske begrebsapparats anvendelighed i et kapitalistisk samfund; det er ikke nye problemstillinger, der hermed drages frem, men diskussionen har fået ny aktualitet med den voksende interesse for at gøre marxistisk økonomisk tænkning operationel.

1. En gruppe studerende ved Arkitektskolen i København - den såkaldte afdeling B - har i de sidste par år kastet sig over danske boligproblemer. Denne interesse har konkret udmøntet sig i et bidrag til forårsudstillingen på Charlottenborg i 1970 og senest i udgivelsen af *Om boligproblemet* i efteråret 1971. Med det sidstnævnte værk har de arkitektstuderende bevæget sig uden for de jagtmarker, der traditionelt betragtes som arkitektens, og langt ind i økonomens i et forsøg på at analysere boligproblemerne »økonomi«.

Denne »indtrængen« i en hidtil eksklusiv fagvidenskab er ikke sket upåagtet. Ved flere samfundsvidenskabelige uddannelser bl.a. på Den sociale Højskole og i samfundsfagsstudiet ved Københavns Universitet er bogen blevet

Er marxistisk økonomi et alternativ? - En analyse af et aktuelt forsøg.

Jørgen Estrup

Økonomisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY. A recent publication on housing problems in Denmark analysed from a Marxian approach has aroused discussion in Danish university circles. This author intends to assess the professed merits of the study and in doing so reconsider the operationality of Marxian economic theory. The book turns out to be unacceptable due partly to a misleading summary way of exposition partly to a defective knowledge of both Marxian and non-Marxian economic theory. Furthermore it discloses a number of inadequacies in Marxian economic analysis when applied to short-term questions of capitalistic economies.

Formålet med denne artikel er dobbelt. På den ene side er det hensigten at analysere et af den senere tids mest omtalte marxistisk-orienterede arbejder om konkrete samfundsproblemer; den pågældende bog omtales jævnligt som et alternativ til den etablerede (borgerlige) økonomiske tænkning, men synes kun i få tilfælde at have været genstand for et nøjere studium; myte eller virkelighed? dette spørgsmål skal undersøges i det følgende. På den anden side fører denne analyse naturligt til betragtninger over det marxistiske begrebsapparats anvendelighed i et kapitalistisk samfund; det er ikke nye problemstillinger, der hermed drages frem, men diskussionen har fået ny aktualitet med den voksende interesse for at gøre marxistisk økonomisk tænkning operationel.

1. En gruppe studerende ved Arkitektskolen i København - den såkaldte afdeling B - har i de sidste par år kastet sig over danske boligproblemer. Denne interesse har konkret udmøntet sig i et bidrag til forårsudstillingen på Charlottenborg i 1970 og senest i udgivelsen af *Om boligproblemet* i efteråret 1971. Med det sidstnævnte værk har de arkitektstuderende bevæget sig uden for de jagtmarker, der traditionelt betragtes som arkitektens, og langt ind i økonomens i et forsøg på at analysere boligproblemerne »økonomi«.

Denne »indtrængning« i en hidtil eksklusiv fagvidenskab er ikke sket upåagtet. Ved flere samfundsvidenskabelige uddannelser bl.a. på Den sociale Højskole og i samfundsfagsstudiet ved Københavns Universitet er bogen blevet

en del af undervisningen i nationaløkonomi; blandt polit.-studerende har den været flittigt diskuteret, og mange hårde ord er faldet om uddannelsens ensidighed, efter at en række studerende har fundet det næsten umuligt at forstå bogens begrebsapparat og hele tankegang. Medvirkende til denne interesse har naturligvis også været, at dagspressen næsten uden forbehold har givet bogen »det blå stempel«; det har imidlertid været et gennemgående træk, at skribenter uden faglig økonomisk baggrund har stået bag denne vurdering, og man mærker tydeligt de forståelsesproblemer anmelderne forgæves har kæmpet med¹. - På denne baggrund må det være på sin plads, at nogen søger at vurdere afdeling B's arbejde ud fra kriterier, der har mere med økonomisk teori - og især marxistisk økonomisk teori - at gøre.

2. Forfatterne lægger ikke skjul på deres politiske stillingtagen; i bogens forord hedder det: »Vores anvendelse af marxismens politiske økonomi som teoretisk udgangspunkt, er imidlertid ikke en følge af vores stillingtagen for arbejderklassen i den politiske kamp, - det forholder sig tværtimod omvendt. De behov som stillingtagen i en politisk kamp skaber, kan så langt fra løses af subjektive ideologiske forestillinger. De kan bare løses gennem anvendelse af en samfundsvidenskab, der er objektivt begrundet i den sociale virkelighed.« - Den eksplícite politiske stillingtagen er dog nok det mindst bemærkelsesværdige i disse sætninger. Betydelig mere interessant er, at de arkitektstuderende åbenbart mener, at der findes en objektiv samfundsvidenskab, og at denne kan determinere politisk stillingtagen. Dette er formentlig ment som en trosbekendelse i den historiske materialismes ånd, men bliver i forfatternes bombastiske udformning nærmest en aksept af tesen om værdifri samfundsvidenskabelig teori. Det er overraskende, at man ikke i højere grad har overvejet sammenstillingen af ordene »objektivitet«, »social virkelighed« og »politisk stillingtagen«. Fremstillinger, hvor man som her på en gang søger at beskrive virkeligheden og samtidig fastslå, hvad der er »retfærdigt« har en lang - omend ikke just glørværdig - tradition inden for samfundsvidenskaberne under navnet »teleologisk forklaring«.

Det problematiske er ikke bogens anvendelse af marxistisk teori som ana-

1. »Bogen er delt i fire hovedafsnit. De to første er meget teoretiske og gør rede for de vilkår boligbyggeriet har under de rådende samfundsforhold, specielt set ud fra en økonomisk synsvinkel. . . . De to afsnit i bogen er overordentlig velunderbyggede, og det er ikke muligt noget sted at skyde hul i forfatternes argumentation. Noget andet er, at disse to afsnit er så knudret, at man mange steder må læse de samme sætninger både 5 og 10 gange for man fatter meningen.« (*Politiken* d. 9/11-71).

lyseredskab, men derimod den »sandhedsværdi«, man åbenlyst tillægger denne teori: de første kapitler er ikke en fremstilling af det marxistiske begrebsapparat og dets anvendelse på danske forhold, men derimod en redegørelse for »de vigtigste træk ved det kapitalistiske produktionsforhold og den konkrete eksisterende samfundsformation: det kapitalistiske Danmark anno 1971.« - Man fristes til at citere: »No-one, of course, is conscious of his own ideology, anymore than he can smell his own breath«².

3. Lader man nu disse spørgsmål om objektivitet og subjektivitet ligge, må interessen samle sig om forsøget på at gennemføre en marxistisk analyse på så væsentligt et område som boligproblemet. Det er en vanskelig opgave, og den kræver betydelig viden om såvel marxistisk som traditionel økonomisk teori for at blive løst.

Som allerede antydtes findes »teorien« i de to første af bogens i alt fire dele; det er i disse afsnit man møder økonomiske ræsonnementer, og den følgende fremstilling vil derfor være koncentreret herom.

4. Mere end tyve sider eller op imod halvdelen af disse afsnit anvendes til at introducere det marxistiske begrebsapparat. Udgangspunktet er en forklaring af forskellen mellem »bolignød« og »boligproblem«, som (i øvrigt uden kildeangivelse) ligger meget tæt op ad de første sider af Engels' »Om boligspørgsmålet«³ - tre avisartikler fra 1872, hvor Engels gør op med specielt proudhoni-stiske, men også borgerlige løsninger af boligspørgsmålet. Det beskrives, hvorledes boligernes ulige fordeling, som i alle tidligere samfund har karakteriseret boligsituationen (»bolignød«), i den kapitalistiske fase er blevet overskygget af en permanent mangel på boliger (»boligproblemet«). Med denne sondring er der lagt op til et af de væsentlige karakteristika ved det kapitalistiske system - produktionsanarkiet: i det kapitalistiske samfund styres produktionen af profit-hensyn og ikke af de samfundsmæssige behov; derfor må der dannes en sådan kløft mellem behovenes og produktionens udvikling.

Det er vanskeligt nok at følge argumentationen så langt, og det må betvivles at ret mange forstår, at dette på dialektisk vis fører til »at udvikling og underudvikling, overflod og mangel går hånd i hånd«, ikke mindst fordi den sidste del af ræsonnementet først findes tre kapitler længere fremme i forbindelse med »sammenfatningen« side 23. Mere sandsynligt er det, at opmærk-

2. Robinson (1964, p. 42).

3. Indledningscitater p. 11, som ligeledes savner kildeangivelse, er også hentet herfra; se Marx og Engels (1952, bd. 1, p. 555).

somheden undervejs fæstnes ved, at begreber som »boligmangel« og »bolignød«, der rummer en kraftig emotionel og politisk appel til læseren, ikke tillægges nogen absolut eksistens. Som bogen forklarer med et Marx-citat side 15: beboerne i det lille hus har det skidt, fordi de bor ved siden af et slot - ikke fordi huset i sig selv er dårligt. Det er en psykologisk og »relativ« opfattelse af »bolignød«, der lægges op til med disse linier; og selv om det i sig selv er interessant, at Marx så klart så behovenes relative karakter (»naboeffekt«), lige som man i almindelighed kan betragte det som god ortodoks marxisme at anvende teorien om »relativ forarmelse«, må det trods alt undre, at det er nødvendigt at mobilisere denne teori for at præsentere boligspørgsmålet⁴. Et mere sædvanligt kriterium som spædbørnsdødelighedens størrelse strejfses kun i en figur side 12; en kommentar til figuren findes ikke i teksten⁵.

5. Resten af bogens 1. del er helliget den marxistiske historieteori. På 6 sider gives ikke blot et resumé af udviklingsforløbet fra primitiv kommunisme over slave- og feudalsamfundene til den kapitalistiske fase samtidig med, at boligens relation til de skiftende produktionsforhold søges vist, men også en fremstilling af »arbejdsværdilæren« og den særlige udbytningrelation, som er knyttet til den kapitalistiske produktionsmåde. Dette er næsten mere, end Marx selv var i stand til at fremstille på adskillige hundrede sider i Kapitalens 1. bog, og emner som »bevist for arbejdsværdilæren« (side 18), »socialt nødvendigt arbejde« (side 19), »arbejdskraftens bytteværdi« (side 19), »varefetishisme« (side 19), »merværdiens tilblivelse« (side 20) etc., som hver især har fremkaldt (og stadig fremkalder) betydelig litterær aktivitet blandt Marx-fortolkere, klares her på ganske få linier.

Ligheden med en »formelsamling« er træffende, og som det gælder for denne, at forståelsen af og kendskabet til de relevante forudsætninger er en nødvendig betingelse for en rimelig anvendelse, således vil også læseren af disse sider være ildefaren, hvis han ikke har studeret emnet i forvejen. Når man eksempelvis ikke gør mindste forsøg på at definere begrebet »værdi«, som optræder flere steder bl.a. i kapitel 3, hvorledes skal da den uindviede kunne vide, at dette ikke er identisk med den faktisk konstaterede pris, og at der med »arbejdskraftens værdi« ikke menes løn, men derimod en ikke-konstatérbar størrelse, som ifølge marxistisk teori på langt sigt vil bestemme lønnens højde.

4. En helt anderledes socialt indigneret skildring findes i Marx (1867, pp. 604-13).

5. Figuren synes i øvrigt slet ikke at svare til forfatterens intentioner, idet den alene viser en aftagende spædbørnsdødelighed over hele verden og ikke som det påstås, at »globalt set, er bolignøden således langt mere udbredt end i tidligere tider« (side 12).

6. Adskillige steder får man desuden det indtryk, at forfatterne heller ikke selv er klar over forudsætningerne for at anvende det marxistiske begrebsapparat. Således hedder det side 19 om arbejdskraftens værdi (»arbejdskraftens naturlige pris«): »Foruden at være afhængig af arbejderens objektive placering historisk, geografisk og socialt, er arbejdskraftens værdi tillige afhængig af det materielle niveau, arbejderklassen har tilkæmpet sig, og arbejderen har vænnet sig til«. Dette er omtrent det nærmeste, man kan komme til at udlægge Marx' teori om arbejdskraftens værdi som en tautologi: værdien er bestemt af det materielle niveau arbejderen har vænnet sig til, d.v.s. lønnen. Som teorien fremstilles her, er den indholdsløs, og man må tro, at Marx har begået en eklatant brøler. Selv om dette netop er nogle Marx-kritikers mening (Robinson 1966, p. 30, note 3), må man gå ud fra, at det ikke har været forfatterens hensigt at bibringe læseren denne opfattelse, og at de ville have været mere omhyggelige med formuleringen, hvis de havde indset, at der var tale om et svagt punkt. Det burde have været let at finde inspiration til et forsvar for teorien, eftersom et af de værker (Dencik, Herlitz og Lundvall 1969, pp. 77-78), man i bogen fremhæver som hovedkilde, netop indgående diskuterer denne kritik og forsøger at gendrive den.

Teorien om arbejdskraftens bytteværdi er som bekendt første trin i den marxistiske forklaring af udbytningen i det kapitalistiske samfund: kapitalisten køber arbejdskraften til markedspris, men erhverver derved arbejdskraftens brugsværdi, som er større; kun en del af arbejdsdagen anvendes således til reproduktion af arbejdskraften; resten tilegner kapitalisten sig i form af ubetalt arbejde også kaldet »merværdi«. Netop så langt når bogen i sin præsentation af udbytningsteorien (side 20): »Kapitalisten køber altså varen arbejdskraft til dens værdi, men han sælger en anden vare, som indeholder en større værdi«. En økonom vil straks bemærke, at dette netop kun kan være teoriens første trin. I et konkurrencesamfund, hvor arbejdskraften har denne overskudsdannende egenskab, vil arbejdskøberne konkurrere om arbejdskraften, indtil lønnen er steget netop så meget, at hele overskuddet (»merværdien«) tilfalder arbejderen; kun hvis særlige forhold, f.eks. af institutionel karakter gør sig gældende, kan denne mekanisme sættes ud af kraft. Økonomen Marx indså naturligvis denne sammenhæng og brugte her tesen om permanent overudbud af arbejdskraft (»den industrielle reservearmé«) som det andet trin, der sikrede udbytningsteoriens indre logik. I afdeling B's amputerede version, hvor denne væsentlige bestanddel totalt mangler, fremtræder udbytningsteorien derimod slet og ret som et postulat.

Endnu en væsentlig forudsætning mangler i bogens præsentation af det

marxistiske begrebsapparat. Marx må, for at nå sine konklusioner vedr. arbejdsværdilære, udbytningsteori etc., helt på linie med de klassiske økonomer forudsætte, at det kapitalistiske samfund opererer under en fuldkommen konkurrencemekanisme, men denne forudsætning nævnes ikke et eneste sted. Nærmere end helt løse formuleringer som det, der kan »realiseres på markedet«, når man aldrig. Særlig galt bliver det side 21: »I de førkapitalistiske produktionsforhold, hvor varer produceres af adskilte umiddelbare producenter, vil boligen, i de tilfælde hvor den ombyttes på markedet, ombyttes iflg. sin værdi, efter dens indhold af socialt nødvendigt arbejde i forhold til andre varer«. Ikke blot skal læseren her selv indfortolke, at dette gælder, fordi markedsformen er fuldkommen konkurrence; han skal også uden nogen form for begrundelse akceptere, at denne markedsform har reguleret vareomsætningen siden tidernes morgen. Det er ikke noget godt argument, at postulatet stammer fra Marx, for netop på dette punkt synes Marx at være alvorligt i strid med sig selv. Havde Marx' hensigt været at opstille et pædagogisk eksempel til illustration af arbejdsværdilæren i stil med Adam Smiths diskussion af værdiproblemer i en »hjorte - bæver økonomi« (Smith 1776, pp. 41-42), kunne der intet indvendes imod det. Men som en påstand om faktiske historiske forhold forekommer det ganske uacceptabelt, at arbejdsværdilæren skulle forklare de relative priser under primitive samfundsforhold, hvor arbejde ikke nødvendigvis er en knap produktionsfaktor, og lønarbejde i hvert tilfælde endnu ikke eksisterer (Blaug 1968, p. 238). I sådanne samfund vil prisdannelsen formentlig hyppigt være influeret af ikke-økonomiske faktorer⁶.

7. Den følgende del af bogen bærer overskriften »Boligbyggeriets økonomi« og må således betragtes som værkets tyngdepunkt; det er i disse afsnit, det i forordet annoncerede alternativ til »de almene tidløse termer, som f.eks. den borgerlige nationaløkonomi stiller til rådighed« skal findes. Endnu er forfatterne dog ikke færdige med præsentationen af begrebsapparatets specifikt økonomiske dele, og en række »marxistiske klassikere« køres derfor i stilling på de første sider: Marx' opfattelse af den kapitalistiske vareproduktion som en proces, hvor penge bringes til at »yngle«, $M-C-(M+\Delta M)$ (i bogen $P-V-P^?$)⁷, gengives, uden at det bliver klart, at dette er identisk med den allerede beskrev-

6. Et nærliggende eksempel er skolastikkens »retfærdige pris«.

7. Dette er Marx' specielle notation for den proces, som transformerer penge til kapital: penge → varer → penge, men forøget med merværdi; denne proces er karakteristisk for det kapitalistiske samfund i modsætning til varecirkulationen $C-M-C$: varer → penge → varer; se især Kapitalens 1. bog, kap. 4.

ne udbytningsteori; »vareværdiernes« opsplætning i »konstant kapital« (afskrivninger samt rå- og hjælpestoffer, kaldet k), »variabel kapital« (arbejdskraftens bytteværdi, kaldet v) og »merværdi« (kaldet m) refereres, men det nævnes ikke, at dette er en teoretisk konstruktion, således at intet af de tre elementer i praksis kan beregnes ved at undersøge faktisk konstatérbare priser; desuden defineres »merværdiraten« ($\frac{m}{v}$) og »profitraten« ($\frac{m}{k+v}$). Endelig sammenkædes disse definitioner med det tidligere omtalte »produktionsanarki« (»akkumulationsspøgelset«) i det kapitalistiske samfund gennem nogle betragtninger over forskellen mellem »efterspørgsel« og »behov«. Det er dog ikke ganske klart, om tankegangen her virkelig er så banal, som den umiddelbart synes: ». . . at der eksisterer en boligreserve inden for alle kategorier af boliger, betyder dette ikke, at boligbehovet er dækket, men kun at efterspørgslen er dækket. En efterspørgsel der i forvejen er bestemt af indkomsternes størrelse og fordeling i samfundet« (side 30), eller der bagved ligger nogle uigennemtænkte forestillinger om muligheden af objektive behovsmål under ikke-kapitalistiske samfundsformer.

8. Først på dette punkt (side 32) gøres implicit og i en bisætning opmærksom på, at der efter marxistisk opfattelse er forskel på begreberne »værdi« og »pris« i det kapitalistiske samfund. Det sker ved introduktion af begrebet »produktionspris«, som forfatterne i det følgende ønsker at anvende for v.h.a. nogle taleksempler at vise boligproduktionens særlige karakteristika. Produktionsprisen fremkommer, når den kapitalistiske vareproducent til produktionsfaktoromkostningerne (konstant plus variabel kapital) lægger et procenttillæg - »profitraten«; kapitalisternes indbyrdes konkurrence bevirker, at der etableres en ensartet profitrate for hele samfundet. Det er de således fremkomne priser, man kan iagttage ved den kapitalistiske vareomsætning, medens den egentlige »værdi« er skjult. Forskellen mellem »værdi« og »produktionspris« ligger i profittens (merværdiens) størrelse; merværdi skabes ved indsats af variabel kapital og »værdien« fremkommer derfor efter marxistisk opfattelse som summen af konstant og variabel kapital forøget med et ensartet tillæg til den variable kapital - »merværdiraten«⁸. Når kapitalisterne således ønsker at få del i samfundets overskud (»merværdi«) i forhold til deres samlede udlæg til produktionsfaktorer, medens alene anvendelsen af variabel kapital bidrager til dette overskud, må der nødvendigvis ske en omfordeling af merværdien. For-

8. Hvis »profitraten« = $m/(k+v) = p'$ og »merværdiraten« = $m/v = m'$ fås »værdi« = $k + v(1 + m')$ og »produktionspris« = $(k+v)(1 + p')$.

holdet mellem indsats af konstant og variabel kapital («kapitalens organiske sammensætning» = $\frac{k}{v}$) afgør, om en branche modtager eller afgiver merværdi, medens den totale merværdi altid er identisk med summen af profitterne efter denne omfordeling. Alene brancher med den for samfundet gennemsnitlige »organiske sammensætning« sælger til priser, der er identiske med de skabte »værdier«.

Dette er det såkaldte »transformationsproblem« - Marx' transformation af »værdier« til »produktionspriser« - som findes i Kapitalens 3. bog udgivet af Engels efter Marx' død. Marx - og før ham Ricardo - havde indset, at arbejdsværdilæren synes uanvendelig som eksakt pristeori, når samfundets produktionsgrene anvender kapital og arbejdskraft i vekslende forhold; det forekommer decideret inkonsistent på samme tid at forudsætte en ensartet merværdirate og profitrater for hele samfundet, når man samtidig må erkende, at kapitalens organiske sammensætning varierer⁹. Hele konstruktionen er derfor beregnet på at vise, at arbejdsværdilæren til trods herfor er anvendelig som 100%-pristeori.

9. Det er forlængst klarlagt, at Marx' transformationsløsning intet nyt føjer til diskussionen om arbejdsværdilærens anvendelighed, men alene er et taleksemplar, som under ganske bestemte forudsætninger viser en formel løsning på problemet. Men det må samtidig slås fast, at den væsentligste forudsætning netop er, at arbejdsværdilæren gælder; d.v.s., dels at summen af de skabte merværdier er identisk med samfundets totale overskud, dels at merværdien er proportional med indsatsen af variabel kapital. Kun den sidste del - at merværdiraten er ens i alle produktionsbrancher - nævnes eksplicit i bogen; men forfatterne gør intet forsøg på at diskutere, om dette er en rimelig eller urimelig antagelse. Marx' eget argument for en sådan tendens til udligning af forskelle i merværdirate er alene arbejdskraftens frie bevægelighed. Men dette er på ingen måde tilstrækkeligt; fri bevægelighed kan sikre, at der etableres ensartet aflønning af samme arbejde, men indebærer ikke nogen tendens til at udligne overskuddet pr. arbejder («merværdiraten») mellem forskellige brancher. Kapitalisten motiveres af profitatens størrelse og arbejderens af (real-) lønnen; men om arbejderens i en given virksomhed anvender en større eller mindre del af arbejdsdagen til at producere svarende til egne reproduktionsomkostninger må være ham underordnet, så længe det ikke påvirker arbejdsbe-

9. Dette indses lettest ved at omformulere udtrykket for profitraten: $p' = m/(k+v) = (m/v)/((k/v) + 1) = m'/((k/v) + 1)$.

tingelserne. Problemet er ganske enkelt, at merværdiraten ikke er en konstaterbar størrelse, og derfor heller ikke rummer nogen form for økonomisk incitament. Kun for den, som a priori har lagt sig fast på en »ren« arbejdsværdilære, hvor alene aktuelle arbejdsydelser bidrager til det samfundsmæssige overskud, er etableringen af en fast lønstruktur identisk med skabelsen af en ensartet merværdirate. Et bevis for eller blot en sandsynliggørelse af, at en sådan udjævning af »udbytningsgrader« foregår i det kapitalistiske samfund, mangler fuldstændig¹⁰.

10. Det er måske forståeligt, at man i en kortfattet fremstilling lader problemer som ovenstående ligge for at kunne koncentrere sig om teoriens hovedlinier. Men det er uakceptabelt, at forfatterne forholder sig så ukritisk til Marx som kilde, at de ikke så meget som antyder den opfattelse, der efterhånden er almindelig i såvel borgerlig som marxistisk litteratur om arbejdsværdilæren: Hvis arbejdsværdilæren skal opretholdes, er det ikke via transformation af »værdier« til »produktionspriser«, d.v.s. som en positiv teori om relative priser. Det kapitalistiske marked genererer ikke »produktionspriser«, og arbejdsværdilæren giver kun en pauver forklaring af prisforskelle, hvor der er betydelig variation i kapitalindsats pr. arbejder og i kapacitetsudnyttelse. Andre muligheder for at opbygge et forsvar for arbejdsværdilæren står derimod åbne; f.eks. kan man opfatte den som en makroøkonomisk teori »baseret på et etisk-kritisk grundpostulat« (Boserup 1969, p. 56). Det er en alvorlig mangel, at det ikke så meget som antydes, at der findes afvigende opfattelser af transformationsproblemet; ikke mindst fordi en af bogens hovedkilder netop afviser at identificere »produktionspriser« med faktisk konstaterbare priser: »Om vi alltså tar de kapitalistiska produktionsförhållandena för givna och därmed på förhand begränsar vårt operationsfält till deras manifesterade bytesförhållanden på marknaden, då kommer vi utan tvivel att finna Marx' värdeteori »icke-operationell«, överflödig, och onödigt besvärlig att använda.« (Dencik, Herlitz og Lundvall 1969, p. 106).

11. Hele den Marx'ske transformationsprocedure spiller en væsentlig rolle som analyseredskab i bogens videre behandling af boligproblemer; specielt anvendes den side 33-36 til at opstille nogle taleksempler, som tillægges betydelig vægt, bl.a. i bogens konklusion side 154.

Det drejer sig om 4 eksempler, hvoraf de tre første følger transformations-

10. En del af denne tankegang kan genfindes hos Blaug (1968, p. 237 og 285).

skemaerne fra Kapitalens 3. bog, kap. 9 meget tæt. Det er ikke vanskeligt at vise, at der er uklarheder og deciderede fejl i disse talopstillinger og den dertil knyttede tekst. Således er det et gennemgående træk, at forfatterne ikke skelner klart mellem produktion af boliger og produktion af boligydelse. Boligproduktionen er ikke præget af nogen særlig høj kapitalintensitet; for det traditionelle håndværksmæssige byggeri må man nærmest sige tværtimod. Det essentielle er derimod, at den vare som produceres, boligen, normalt har en betydelig levetid og derfor afkaster sine ydelser over en årrække. I den marxistiske begrebsverden er alene produktionen af boliger »produktiv«, d.v.s. der skabes merværdi, medens boligens afkast af boligydelse er en reproduktionsproces. Uanset disse forhold fremstilles boligbyggeriet i eksempel 2, side 33-34, som en branche, hvor den faste konstante kapital har en levetid på 100 år, og eksempel 3, side 35, der drejer sig om boligens levetid, forudsætter en betydelig indsats af variabel kapital med deraf følgende merværdiskabelse. Det er ligeledes besynderligt, at det varelager, som indgår i eksempel 3, ikke indebærer reproduktionsomkostninger.

Mest interessant er det dog at betragte den fremgangsmåde, forfatterne anvender i et forsøg (eksempel 3 og 4, side 35-36) på at vise ressourceallokeringsmekanismens utilstrækkelighed i det kapitalistiske samfund. Eksempel 3 viser ideen i transformationsskemaerne: en omfordeling af merværdi fra brancher med betydelig anvendelse af variabel kapital til brancher, hvor indsatsen er relativt ringe¹¹. Som i alle Marx' eksempler er der tale om et miniaturebillede af samfundet, og vi får derfor den nødvendige lighed mellem dels samlede værdier og samlede produktionspriser, dels merværdi- og profitsummer. Men omfortolkningen heraf i eksempel 4 er ikke velovervejet; alle brancher antages nu at producere boliger, og der kan følgelig ikke være tale om et miniatyresamfund, men om en del deraf. Alligevel overføres eksempel 3's produktionspriser direkte til eksempel 4, uden hensyn til at den gennemsnitlige profitrate ikke kan bestemmes på grundlag af én branches forhold.

Værre er det dog, at det videre ræsonnement er cirkulært. Man starter

11. Et udsnit af bogens taleksempel vil illustrere dette. I alle fire brancher er konstant kapital, variabel kapital og merværdi hver især lig med 500, men beholdningen af fast kapital er stigende fra branche A til D.

	A	B	C	D	A-D
Startkapital (incl. konstant og variabel kapital)	1000	1750	7750	75250	85750
Merværdi	500	500	500	500	2000
Gns. profitrate (%)					2,33
Profit	23	41	181	1755	2000
Arsprod. produktionspris	1023	1041	1181	2755	6000

med at postulere, at fire typer boligproduktion kan trives side om side til trods for, at specielt den ene type skal forrente et meget betydeligt varelager (se note 11). Da alle typer skaber samme merværdi, kan dette kun lade sig gøre ved en omfordeling af denne, og eksempel 3 viser netop de produktionspriser, som medfører, at alle fire opnår samme profitrate; at produktionspriserne indebærer større »ressourceforbrug« pr. krone i produktionstyper, som afgiver merværdi, end i typer som modtager merværdi, turde være en følge af eksemplet¹². Ikke desto mindre er det præcis dette forhold, som vendes og drejes i eksempel 4 og fører til resultatet, at »Bolityperne A, B og C lægger beslag på over dobbelt så meget arbejde som D«. (side 36). Denne konklusion bygger på det, der i eksempel 4 kaldes »Antal årsproduktioner svarende til 100 årsboliger«, men den pågældende talrække kunne uden videre være udregnet alene på grundlag af produktionspriserne i eksempel 3 ved at dividere sektor D's pris med de øvrige sektors priser¹³. I stedet gennemføres i eksempel 4 en række multiplikationer og divisioner, hvormed man nøjsommeligt får udtrykt de relative produktionspriser i stedet for de absolutte; eksempel 4 er således blot eksempel 3 regnet bagfra. Men undervejs har produktionspriserne skiftet fortolkning; i stedet for at vise en løsning i den postulerede udgangssituation (de fire boligtypers samtidige eksistens med *givet* ressourceforbrug), er de nu blevet grundlag for *beregning* af alternativernes ressourceforbrug. - Cirklen er sluttet; men forfatterne kan åbenbart ikke mærke tomheden, for de konkluderer: »At produktet er billigere, er altså under kapitalismen ikke ensbetydende med, at der økonomiseres mere med samfundets menneskelige eller materielle ressourcer« (side 36).

12. »Ressourceforbruget« er summen af konstant og variabel kapital samt merværdi, der som nævnt i note 11 er 1500 i alle brancher; i forhold til produktionspriserne er dette således fallende fra branche A til D.

13. Dette kan vises på grundlag af den i note 11 gængs del af bogens eksempel 3:

	A	B	C	D
Årsprod. »relative« produktionspris	$\frac{2755}{1023}$	$\frac{2755}{1041}$	$\frac{2755}{1181}$	$\frac{2755}{2755}$
	= 2,693	= 2,646	= 2,332	= 1,000

Disse tal skal sammenlignes med bogens eksempel 4:

Antal årsproduktioner svarende til 100 årsboliger (g)	A	B	C	D
	2,69	2,64	2,33	1,0

At eksempel 4 alene rummer de relative produktionspriser fra eksempel 3 kan også vises ved substitution i de i bogen opstillede formler (a er levetiden, d.v.s. $a_D = 100$; c er prod.-pris for den pågældende branche; se i øvrigt bogens side 36): $g = f/e = (100/a)/(d/d_D) = (100/a)/((c/a)/(c_D/a_D)) = 1/(c/c_D) = c_D/c$.

12. I de resterende kapitler af bogens 2. del forsøger man at gå mere i detaljer med boligbyggeriets enkelte omkostningselementer: renteudgiftens betydning, grundprisstigninger, monopolprofit i byggematerialebranchen m.v. Hvis man venter i disse afsnit at finde det tidligere nævnte alternativ til den borgerlige nationaløkonomi, bliver man temmelig skuffet. Det er blevet en sær blanding af traditionelle nationaløkonomiske ræsonnementer og marxistiske teser, hvor økonomernes forkætrede »alt andet lige«-forudsætning optræder side om side med betragtninger over »merværdiens fordeling«. Men forsøget på ud fra et marxistisk grundlag at forklare, hvorledes det kapitalistiske samfund opfører sig på mikroplan, er også på forhånd dødsdømt. Forholdet er ganske enkelt, at den marxistiske teori ikke arbejder med konstatérbare markedsstørrelser og derfor ikke kan bidrage til belysning af f.eks. rentedannelse, monopolprisstigninger etc. i det kapitalistiske samfund. Man kunne ønske, at forfatterne på dette punkt havde draget nytte af den erkendelse, som marxistiske teoretikere forlængst har erhvervet og som kom til udtryk hos Oscar Lange år tilbage: »There are some problems before which Marxian economics is quite powerless, while »bourgeois« economics solves them easily. What can Marxian economics say about monopoly prices? What has it to say on the fundamental problems of monetary and credit theory? What apparatus has it to offer for analysing the incidence of a tax, or the effect of a certain technical innovation on wages? And (irony of Fate!) what can Marxian economics contribute to the problem of the optimum distribution of productive resources in a socialist economy?« (Lange 1935, p. 191).

13. Der er ikke noget overraskende i, at man opnår misvisende eller i bedste fald udokumenterede konklusioner, når man så at sige »på fri hånd« tillemper et begrebsapparat til situationer, hvor de nødvendige forudsætninger ikke er til stede. Nogle eksempler fra bogen vil illustrere dette.

Afsnittet »Byggeomkostninger og profit« (2. del, kap. 3) indeholder for størstedelen nogle ganske u-marxistiske betragtninger over byggeomkostningernes sammensætning og variation¹⁴. Først mod afsnittets slutning søger forfatterne at skabe en forbindelse mellem disse markedsstørrelser og marxistisk teori, hvorved de når frem til følgende konklusion: »En generel sænkning af profitraten vil forbedre betingelserne for boligsektoren og for boligforbruget i forhold til andre brancher og andet forbrug, da dette vil bevirke, at produk-

14. Se således eksempel 5, side 40, hvor priserne fremkommer ved simpel addition af exogent bestemte omkostningselementer og derved savner enhver forbindelse med den i produktionen skabte merværdi.

tionsprisen vil nærme sig værdien. En generel sænkning af profitraten vil endvidere påvirke renten nedadgående, eftersom den er et afdrag på den gennemsnitlige profitrater . . .«. (side 41-42). Som det fremgår, er det på ny den helt formelle og uverificerbare transformationstankegang, der danner grundlag for et empirisk udsagn. Allerede dette er en fatal mangel, men dertil kommer, at forfatterne synes at overse, at deres ræsonnement forudsætter, dels dokumentation af en højere organisk sammensætning¹⁵ for boligsektorens kapital end gennemsnitlig, dels at det pågældende samfund er isoleret fra omverdenen. Men selv med disse forbehold er konklusionen illegitim; marxistisk teori giver intet grundlag for at forudsige rentens reaktion ved et fald i profitraten¹⁶, og en uændret rente er a priori lige så sandsynlig som en faldende. Ændres renten ikke, når profitraten falder, vil profitten i boligsektoren blive klemt, og resultatet må blive kapitaludstrømning, mindre produktion og højere priser. Dette er præcis det modsatte af forfatternes konklusion og viser kun alt for tydeligt, at fundamentet er mangelfuldt.

Påstanden om en »absolut jordrente« i boligsektoren (kapitel 4) er et andet eksempel på, at en af Marx' teorier anvendes totalt løsrevet fra dens oprindelige sammenhæng. Marx mente, at der i landbruget var en mulighed for indtjening selv på den jord, som ifølge ricardiansk tankegang ingen jordrente afkastede (»dyrkningsmarginalen«). Argumentet var, at ejendomsretten gav jordejerne mulighed for at holde udbuddet af grænsejord tilbage, hvilket medførte mindre produktion og højere priser på landbrugsvarer¹⁷; markedsprisen kom på denne måde til at ligge højere end produktionsprisen, og forskellen tilfaldt jordejerne som en absolut jordrente i tilgift til den ricardianske differentialrente¹⁸. Marx gør dog gentagne gange opmærksom på, at arbejdsværdien sætter en overgrænse for denne forhøjelse af markedsprisen, samt at det er en

15. Dette begreb er tidligere omtalt i afsnit 8.

16. Marx' gennemsnitlige profitrater inkluderer rente, men resten er i øvrigt et rent monetært fænomen. Marx fastslår udtrykkelig, at renten bestemmes af faktorer, der er uafhængige af profitraten, men giver ingen detaljeret forklaring af rentedannelsen.

17. Denne problemstilling forudsætter åbenbart, at skiftet mellem jordkvaliteter sker diskontinuert; kan jordarealerne ordnes i en kontinuert følge efter bonitet, vil udbudsbegrænsning til grænsejorden være uden effekt.

18. Marx' argumentation for, at ejendomsretten i sig selv kan betinge en sådan absolut jordrente, synes mere end svag. Der er jo ikke tale om en monopolisering af jordsalget, og i det omfang udbudsbegrænsningen skyldes, at jorden yder andre tjenester end landbrugsproduktion (f.eks. jagt o.lign.) brydes den normale forudsætning for differentialrentebetragningen, og man bør i stedet for absolut jordrente tale om alternativomkostninger. Endelig må det erindres, at argumentationen kun vedrører »den ekstensive margin«; på »den intensive margin« kan produktionen uden videre udvides.

forudsætning, at kapitalens organiske sammensætning er lavere i landbruget end gennemsnitligt i samfundet. (Marx 1949, pp. 809-10 og pp. 814-15). Det er ganske vist rigtigt, som påpeget af andre (Boserup 1969, p. 57), at Marx' bevæggrunde for at opstille disse begrænsninger fortaber sig i det dunkle; men dette kan på ingen måde retfærdiggøre, at forfatterne uden videre postulerer eksistensen af en absolut jordrente i boligsektoren. Hele bogen igennem har man antaget, at kapitalens organiske sammensætning her ligger over samfundsgennemsnittet, og de af Marx opstillede forudsætninger er derfor ikke opfyldt. Ydermere er det en total misforståelse, når forfatterne (side 46) hævder, at den absolutte jordrente er forårsaget af grundprisspekulation. Spekulation er ikke et fænomen, der er begrænset til situationer med forventning om prisstigning; er prisforventningerne negative, må det ganske analogt fremkalde et ekstraordinært stort udbud af jord og derigennem prisfald. De kapitalgevinster (eller tab), som jordspekulation indebærer, er ikke en aflønning af jorden i dens egenskab af knap produktionsfaktor og har derfor intet med jordrente at gøre.

Som et sidste eksempel skal omtales bogens behandling af monopol tendenser i byggesektoren; ikke så meget fordi man sporer en mangelfuld forståelse af prisdannelsen under monopol¹⁹, men fordi forfatterne så åbenlyst ønsker at anvende Marx' ideer om monopol kapitalisme til at forklare byggeriets prisudvikling, uanset om en sådan sammenhæng kan dokumenteres eller ej. Når det således (side 54) påstås: »Monopolpriser på byggematerialer har over en lang periode udplyndret selve byggeriet. Håndværksmestre og småentreprenører har haft ringe profitmuligheder, hvilket har medført, at de ikke selv har fået tilstrækkeligt overskud til at kunne tage tekniske nyopdagelser i anvendelse«, undrer man sig over, at der ikke fremkommer en eneste kommentar til de på side 48-49 gengivne kurver for udviklingen i byggematerialeudgifter og håndværkerudgifter; disse viser nemlig, at byggematerialeudgifterne i perioden 1955-69 er steget ca. 75%, medens håndværkerudgifterne i den samme periode er steget ca. 175%. Den såkaldte Byggerapport citeres flere gange for at dokumentere byggeriets manglende billiggørelse; men ikke et eneste sted omtales det, at Byggerapporten kraftigt understreger, at den traditionelle fagopdeling og kampen for at opretholde denne på trods af ny byggeteknik er en betydelig hindring for effektivisering og prisfald i byggeriet (Byggecentrum 1969, kap. 14). Det skal ikke bestrides, at monopoldannelser i byggeriet kan have uønske-

19. Side 47 hævdes det f.eks., at alene efterspørgslen – ikke omkostningerne – er afgørende for monopolprisen højde.

de virkninger, men det er ganske udokumenteret, når man (side 67) mener at kunne sammenfatte dansk byggeris produktivetsproblemer med ordene: »Monopoldannelserne indebærer på længere sigt en langsommere teknisk udvikling i de monopoliserede dele af byggeriet og en udplyndring af de ikke-monopoliserede dele«.

14. Essensen af de foregående afsnit er i første række, at Afdeling B's bog ikke er et værk, man med god samvittighed anbefaler, når nogen søger orientering om boligspørgsmålets økonomiske aspekter. Dette skyldes naturligvis til dels, at fremstillingen er alt andet end pædagogisk og adskillige steder så summarisk, at det næppe kan føre til andet end vildledning af læseren. Men en mere fundamental svaghed er unægtelig forfatterens manglende viden om de emner, de behandler; det gælder såvel kendskabet til Marx' teorier og deres fortolkning, der tilsyneladende bygger på en enkelt elementær indføring i marxistisk teori²⁰ som fortroligheden med forudsætninger og begrænsninger i teoriernes anvendelse; men især hæfter man sig ved en manglende forståelse af økonomiske tankegange, som måske klarest kommer til udtryk i de helt tautologiske transformationseksempler.

Medens de netop nævnte svagheder alene vedrører den foreliggende bog, er spørgsmålet om den marxistiske økonomiske teoris operationelle indhold et generelt problem. Afdeling B's arbejde rummer en række eksempler på, at det marxistiske begrebsapparat på flere punkter ikke slår til ved analysen af økonomiske relationer i et kapitalistisk samfund; forsøger man at presse en marxistisk analyse igennem uden hensyn til forudsætninger og begrænsninger, opnår man som vist rent arbitrære konklusioner. Erfaringerne fra denne behandling af boligspørgsmålet understreger, at marxistisk økonomi er uegnet til at løse problemer i forbindelse med faktorallokering og prisdannelse og er til ringe nytte ved analyse af f.eks. statsfinansielle problemer og kreditmarkedsspørgsmål; den er kort sagt lidet anvendelig ved aktuelle analyser og forsøg på styring i et kapitalistisk samfund. Marxistisk økonomisk tænkning har dog én væsentlig fordel sammenlignet med ikke-marxistisk økonomisk teori: den er integreret med en række andre samfundsvidenskaber. Det kan ikke udelukkes, at dette forhold i fremtiden kan danne basis for ny erkendelse netop i så kompleks en problemstilling som boligspørgsmålet.

20. Formentlig Grünbaum (1970).

Litteratur

- AFDELING B. 1971. *Om boligproblemet*. København.
- BLAUG, MARK. 1968. *Economic theory in retrospect*. 2. udg. London.
- BOSERUP, MOGENS. 1969. Omkring fortolkningen af arbejdsværdilæren. *Kritiska Studier*, bd. 2, nr. 2, pp. 54-58.
- BYGGECENTRUM. 1969. *Byggerapporten*. København.
- DENCİK, PETER, LARS HERLITZ og BENGT-ÅKE LUNDVALL. 1969. *Marxismens politiska ekonomi*. Kristianstad.
- GRÜNBAUM, I. 1970. *Kapitalismens politiske ekonomi*. København.
- LANGE, OSCAR. 1935. Marxian economics and modern economics. *Review of Economic Studies* 2:189-201.
- MARX, KARL. 1867. *Das Kapital*, 1. bog. Berlin 1969.
- MARX, KARL. 1949. *Das Kapital*, 3. bog. Berlin.
- MARX, KARL og FRIEDRICH ENGELS. 1952. *Udvalgte skrifter*. 2. bd. København.
- ROBINSON, JOAN. 1966. *An essay on marxian economics*. 2. udg. London.
- ROBINSON, JOAN. 1964. *Economic philosophy*. Middlesex.
- SMITH, ADAM. 1776. *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Everyman's Library no. 412. 2. bd. London 1960.